

Archeologie českých zemí

pozdní středověk, novověk

**6. Urbanizace na prahu novověku
(výroba, měšťanská společnost, kultura).**

Města v novověku (16. – 18. stol.)

- **Rozvoj urbanizace:** velmi silný vzestup v 16. stol., slabší v 17. a ještě slabší v 18. stol.
- **Objev Ameriky** – zámořské objevy: růst přístavních měst na pobřeží Atlantiku (centra světového obchodu)
 - soustředění kapitálu a pracovních sil
 - obchod s koloniemi
- **Vznik centralizovaných států** – stálá sídla panovnických dvorů (Vídeň, Londýn, Paříž, Petrohrad, aj.)
 - Praha: po 1547: menší dvůr místodržícího Ferdinanda Tyrolského; cca 30 tis. obyvatel
- **Vzrůst počtu obyvatelstva** – 7 měst nad 50 tis.: Hamburk, Královec, Berlín, Drážďany, Vratislav a Vídeň
 - Praha: do 1618: 45 až 50 tisíc obyvatel; poč. 17. stol.: 60 tis.; 1800 kolem 77 tis.
po 30leté válce: 26 500
Olomouc: cca 20 tis., po 30leté válce vylidněno
Vratislav: 1000 až 3000 (velké město: okolo 10 tis., malé město: 2 až 5 tis.)
- **Důsledky Bílé Hory** – populační regres (začal již 15/16. stol.), migrace do měst: vznik manufaktur (čeledí, učni, tovaryši)
 - budování bastionových pevností: Vyšehrad, Cheb, Olomouc, Brno, Jihlava, Uherské Hradiště

Cechovní výroba

- **11./12. stol.** – západní Evropa
- **3/3 13. stol.** – české země: Znojmo (1285: v listině mezi svědky „Henrico czechenmeister“), Brno
- **Zikmund Winter** – řemeslnické organizace se vyvinuly z náboženských bratrstev: příslušníci stejného řemesla
- **Bedřich Mendl** – výrobní korporace (organizace) nadané přímusem
- **Franz Irsigler** – znaky: spolkový charakter, identita, přímus, nábožensko-společenské funkce, vlastní orgány aj.
- **Cech** – označení: 1. z něm. „Zeche“ (12. stol.): ze starohornoněmeckého „gizehon“ či „gezeh“ – řád, společenství (i jídlo, pití)
2. z něm. „Zeichen“ – znamení: značka označující řemeslné výrobky
3. z něm. „Zunft“ (ze slovesa „ziemen“) – shoda, pořádek, pravidlo
– právně vymezené shromáždění (korporace)
– **cechovní stanovy**: právní řád, který potvrzoval existenci organizace (podmínky provozování řemesla)
16. stol.: přejímán z jiných měst

- **Josef Janáček** – 4 typy měst:

spotřební – výroba pro místní trh, vyšší podíl neproduktivního obyvatelstva

exportní – část produkce určena pro vzdálenější (zahraniční) trhy

řemeslnická – mezi měšťany větší zastoupení řemesel (místní trh i zemědělské okolí)

řemeslnicko-zemědělská – nízký počet cechů, místní trh omezen na vlastní město

– zastoupení řemesel podle počtu mistrů: tzv. slabá a silná řemesla

- **13. stol.** – výrobek zhotovoval jeden řemeslník
 - řemeslné činnosti se koncentrují se uvnitř hradeb: mizí zmínky o vesnických řemeslnících
 - monopolizace řemeslné výroby: právo míle, trhu aj.
 - základní řemeslná odvětví: potravinářská, oděvní, kovozpracující

- **13. – 14. stol.** – specializace řemeslných odvětví (1 cech: minimálně 5 mistrů)
 - řemeslná výroba se rozvíjí také na hradech (kovářství)
 - počet řemesel: ukazatel výrobní vyspělosti

- **2. pol. 14. stol.:** Frankfurt n. Mohanem: 300 odvětví
 Praha: 225
 Brno: okolo 700 (1071 řemeslníků ve 132 oborech)
 Jihlava: 80 řemeslných odvětví

- **14. – 15. stol.** – masový vznik cechovních organizací
 - 2. pol. 15. stol.:** Tábor – 50; Louny, České Budějovice, Litomyšl – okolo 30

- **15. – 16. stol.** – nové obory, pronikání na zahraniční trhy, 16. stol.: vznik z popudu městské rady nebo vrchnosti
 - kapitálové investice: hornictví, hutnictví, mincovnictví, textilnictví (soukenictví)

- **Poddanská města** – **2. pol. 15. a 16. stol.:** rozvoj, nová centra panství, správní střediska velkostatků, řemeslné výroby
povyšování osad nižšího typu (Všeruby u Domažlic, Hrabyně)
 - **16. stol.:** kolonizace neosídleného pohraničí (na „zelené louce“)
 - např.: Nové Město nad Metují založeno jako centrum nového krčínského (novoměstského) panství
 - podle P. Vorla: **4 skupiny měst**
 - 1) **periferní** – nejméně významná, součást většího panství, nehostila sídlo vrchnosti ani správy velkostatku.
 - 2) **se sídlem správy menších panství** – jediná městská obec na panství
 - 3) **středisková** – centra většího dominia s více periferními městečky (podpora řemesla a obchodu)
 - 4) **rezidenční** – hlavní sídlo významného panského rodu (péče o vzhled města, luxusní výroba a dovoz)
- **Šlechtické podnikání** – budování velkostatků (obilnářství: zásobování z nížin do hor; zásobování textilních center)
- **Rozvoj řemesel** – **pol. 16. stol.:** soukenictví, plátenictví – sev. a vých. Čechy, Jeseníky, Beskydy
(Broumov, Litomyšl, Jihlava, Nový Jičín)
 - protoindustrializace = 1. fáze industrializace (obory pro potřeby armády)

rybníkářství: jižní Čechy
sklářství, lesnictví: severní Čechy

Typologie měst

- **Třídění podle sociálně-ekonomické struktury (15. – 16. stol.):**

- 1. řemeslnicko-zemědělská** – nízká úroveň řemeslné výroby a živností
 - nízký rozvoj řemeslnické specializace a cechovní organizace (poddanská městečka)
- 2. řemeslnická** – pokrývaly poptávku po vlastních produktech z místního trhu
 - specializace: dominovaly potravinářská a oděvní odvětví
 - výroba pro vzdálenější trhy: oblastní, zemský, zahraniční
 - většina královských a vrchnostenských měst
- 3. exportní** – nejvyspělejší ekonomický typ, typickým rysem je rozvoj určitého odvětví, jehož výrobky získaly mimořádné odbytové možnosti na vzdálenějších trzích (Brumov, Český brod, Jihlava)
- 4. spotřební** – výroba zaměřena na spotřebu v rámci místního trhu: specializace výroby a rozvoj obchodních živností (Praha, hornická – Jáchymov, Kutná Hora)
- 5. velkoobchodní** – sídla cechovních korporací: Praha, Brno
- 6. hornická** – specializovaná na těžbu rud: Jihlava, Stříbro, Zlaté hory

- **Manufaktury** – (lat. manu facere, pracovat rukama): dílny s výrobou rozdělenou na jednotlivé postupy
 - výroba soustředěna na jedno místo: dělník vykonával jeden úkon
 - efektivita produkce a nákladů (doprava surovin aj.)
 - **1710: Merkantilní kolegium** – ústřední úřad pro péči o obchod a měnu, suroviny a manufaktury v Čechách (mimo cechy)
- **Plátenictví** – severní a východní Čechy: Podkrkonoší, Liberecko, Chrudimsko, Šumpersko
 - **16/17. stol.:** faktorský (nákladnický) systém – zprostředkování práce obchodníky (skupovači příze) rozptýlené manufaktury (charakter podomácké výroby)
- **Soukenictví** – **16/17. stol.:** sev. Čechy: středisko Liberec, nákup vlny ve Slezsku
 - třídění vlny, předení a tkaní, konečná úprava (postřihování)
- **Bavlnářství** – **17. stol.:** výroba barchetu (smíšená tkanina ze lnu a bavlny)
 - 1723: první Manufaktura (zpočátku se bavlna dovážela z Anglie)

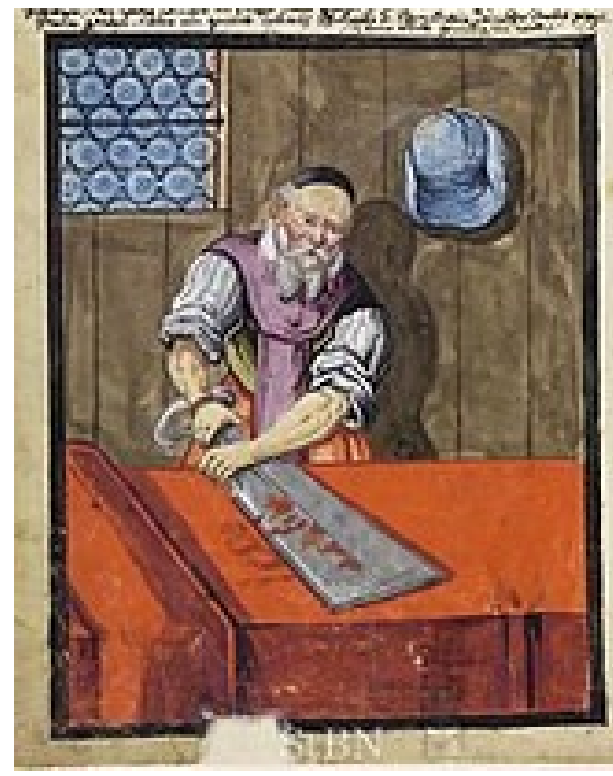
Výroba sukna

**Natloukání/valchování
sukna (1568)**

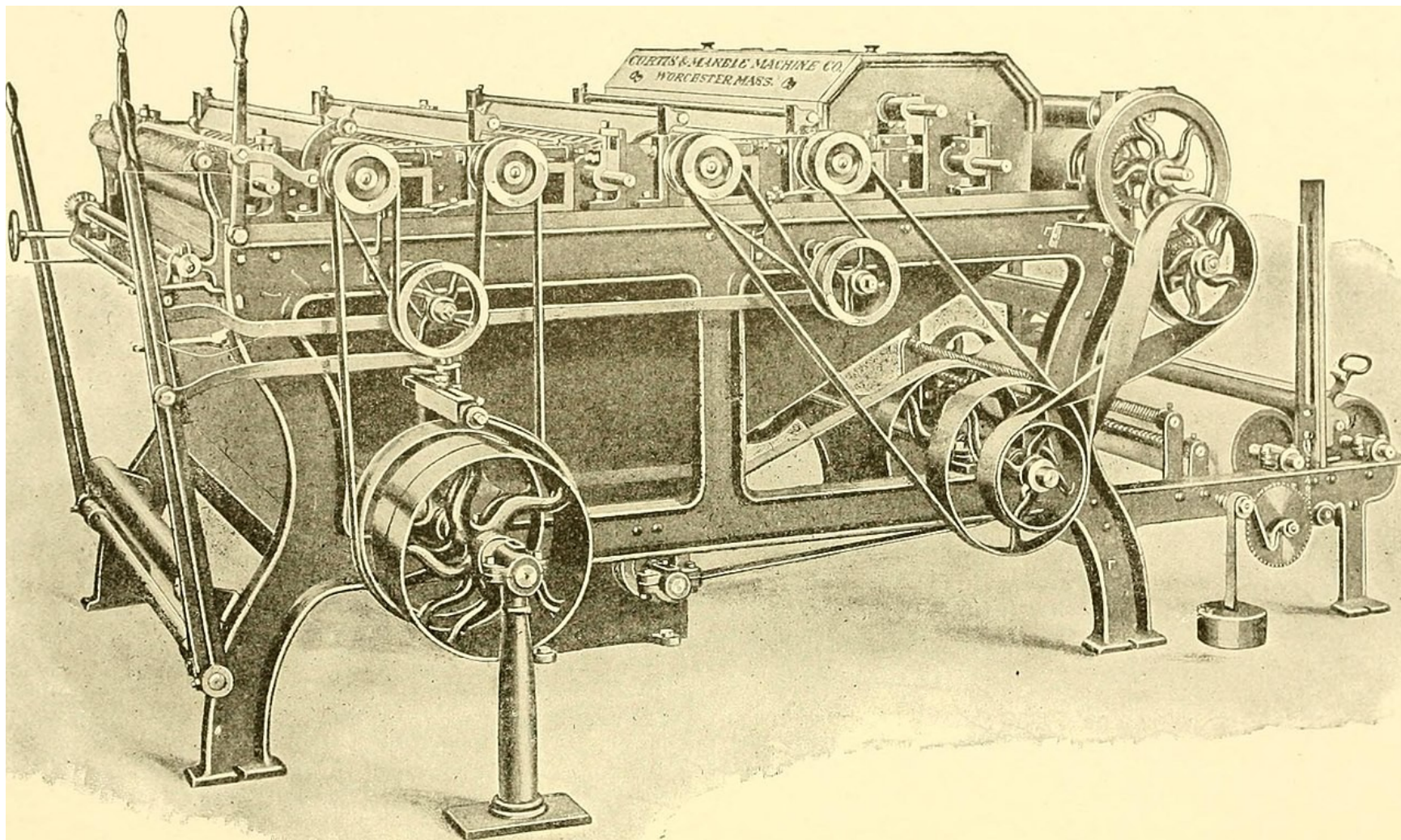
**Pročesávání sukna
(1690)**

**Postřihování sukna
(1644)**

**Barvení sukna
(1665)**

Postřihovací stroj

- **Průmyslová revoluce** – přechod od řemeslné a manufakturní výroby k tovární strojové produkci
 - **17. a 18. stol.:** přírodovědecké a technické objevy, rozvoj vědy, vynálezy
historický vývoj, přírodní podmínky, kapitál, obchodní styky aj.
 - **továrny:** do konce 18. stol. na venkově
od počátku 19. stol. ve městech (periferie, populační exploze)
 - **Anglie** – **1540 až 1600:** první papírny, slévárny (děla), cukrovary, textilní provozy
 - **2. pol. 18. stol.:** vynálezy 1765: parní stroj (James Watt)
1788: kolesový parník (Patrick Miller a William Symington)
1814/5: parní lokomotiva a železnice (George Stephenson)
- a) průmysl** – hornictví: uhlí – 1760: 5,5 mil. tun 1840: 30 mil. tun
– hutnictví: železo – 1760: 20 tis. tun 1840 přes 1,4 mil. tun
– textilnictví: vlnářství, bavlnářství, barvířství, běličství
- b) zemědělství** – zúrodňování půdy, zvyšování výnosů, kvalita dobytka

- **Čechy** – 64% průmyslové produkce habsburské říše
 - **17. a 18. stol.: počátky:** spojeny s vědeckou revolucí
 - **18/19. až 1848: 1. fáze** – vodní a parní stroje, textilní průmysl (předení bavlny a vlny)
 - zpracování zemědělské produkce (cukrovarnictví)
 - **80. léta 19. stol.: 2. fáze** – elektrická energie: elektromotor, osvětlení, spalovací motor, chemická výroba
 - 2/3 obyvatel habsburské monarchie zaměstnáno v zemědělství (Češi celkem 13%)
- **Industriální (průmyslová) archeologie** – mezioborové zkoumání hmotných i nehmotných dokladů, dokumentů, artefaktů, stratigrafií a struktur, lidských sídel a krajín pro průmyslové účely
 - 2. pol. 18. stol. do současnosti
 - od začátku průmyslové revoluce včetně před- a protoindustriálního období
- **Problematika** – areály těžební (doly, šachty, hutě) a zpracovatelské (manufaktury, továrny, hutě, stroje)
 - energetické zdroje (mlýny, elektrárny), doprava (pozemní, letecká) a komunikace
 - vědecko-technologický vývoj (průmyslová revoluce, výrobní a pracovní postupy)
 - doprava (pozemní, letecká, komunikace, dopravní prostředky) a komunikace
 - vodohospodářská infrastruktura (vodní zdroje, rybníky, přehrady), urbanismus a životní prostředí
 - demografické a sociální poměry

industriální topografie

Industriální topografie České republiky – nové využití průmyslového dědictví jako součásti národní a kulturní identity. Územní analýza a metodika vyhodnocení v kontextu evropských přístupů z hlediska kulturního, ekonomického a sociálního potenciálu. DF11P01OVV016

řešitel: PhDr. Benjamin Fragner
benjamin.fragner@vcpd.cvut.cz
České vysoké učení technické v Praze
Fakulta architektury
Výzkumné centrum průmyslového dědictví

prof. Ing. Petr Konvalinka, CSc.
rektor, statutární zástupce organizace
České vysoké učení technické v Praze
Žitkova 4, 166 34 Praha 6
IČ 68407700

Archeologie 19. a 20. století

Přístupy - Metody - Témata

PAVEL VAŘEKA (ed.)

2013: výstup projektu MK ČR Industriální topografie ČR:
nové využití průmyslového dědictví jako součásti
národní a kulturní identity

- **Městská samospráva:**

- **Městská obec** – Josef Macek: „kolektiv plnoprávných obyvatel města podílejících se na jeho samosprávě“
14. stol.: Staré Město pražské
 - **sociální složení:** I. **Patriciát:** politicky, sociálně a ekonomicky silná skupina měšťanů, jejíž moc byla odvozena od podnikatelských aktivit (většinou německého původu)
II. **řemeslníci, obchodníci**
III. **chudina** (služebníci, žebráci)
- **Královská města – rychtář:** (něm. Richter, soudce), zástupce krále jmenovaný na dobu určitou, doživotně, dědičně zajišťoval bezpečnost, právní řád a ekonomiku (dohled nad cechy)
1376: v Brně úřad vykoupěn městem (rychtáře pak město jmenovalo samo)
15. stol.: úřad postupně přebírala městská rada
1547: Ferdinand I. Habsburský omezil pravomoci městských rad a obnovil funkci rychtáře
1618: po Bílé Hoře se situace opakovala

- **městská rada:** (lat. consilium civitatis), rozhodovala o záležitostech města (finance)
složena z přísěžných **konšelů** (lat. consul) volených na 1 nebo 2 roky
status „slovutného pána“

13. stol.: v čele: **purkmistr** (Litoměřice, Znojmo)

14. a 15. stol.: sídlo na **radnici** (rychtě)

1706: na finance dohlíželi hospodářští inspektoři

1739: Generální cechovní artikule – upravovaly cechovní status

1783: radnice přeměněna na **magistrát**

městské knihy: zápisy z jednání prováděl městský písař

převody majetků

trstamenty a odkazy

městský písař: 1596 v Jihlavě dostával za svou službu 140 kop grošů

- **Kultura** – města jako centra vzdělanosti a kulturních aktivit
 - **Rytířská výchova** – Sedmero rytířských dovedností: jízda, plavání, střelba z luku, zápas, lov, šachy, veršování
 - 7 – 14: služba u hradní paní (vybrané formy chování, obsluha u stolu, jízda na koni, šerm)
 - 14 – 21: služba jako zbrojnoš (panoš) u šlechtice (péče o koně, zbraň, obsluha u stolu, boj)
 - 21: pasování na rytíře
 - **vzdělání:** vzorem římská rétorská škola: latina
 - Anicius Manlius Boëthius** († 525) – křesťanský teolog a filozof
 - 2 stupňový školní program: **sedmero svobodných umění**
 - trivium: gramatika, rétorika a dialektika (logika)
 - quadrivium: aritmetika, geometrie, hudba, astronomie
 - školy** – **církevní:** od 6. stol.: klášterní, katedrální, farní vzdělání duchovenstva
 - **židovské** (ješivy): Jechielova v Paříži mšla ve 30.letech 13. stol. až 200 studentů
 - stavěny vedle synagogy, učily ženy i muži (chlapce od 12ti let)

- **univerzity:** vyvinuly se z odborných škol
 - fakulty – artistická (filozofie), právnická (římské právo), teologická, lékařská
 - nejstarší – 1088: Boloňa, 1150: Paříž, 1167: Oxford, 1348: Praha, 1364: Krakov
- **městské:** od 13. stol. podřízovány městské správě (původně cechovní, kupecké)
 - nižší – čtení, psaní, počítání, latinská gramatika a náboženství (2 – 3 roky)
 - vyšší – část svobodných umění (partikulární) (5 let)
 - 1539: řídily se školními řády Karlovy univerzity

- **Poč. 15. stol. – husitství:** položilo základy reformace (Jan Hus a John Viklef), vzdělávání širokých vrstev
 - 1409 – Dekret kutnohorský: změna poměru hlasů ve prospěch Čechů (3 : 1 - polský, saský a bavorský)
 - posílení role měst: účast na zemských sněmech jako samostatný stav
- **15/16. stol.** – středověkou scholastiku (rozumový výklad náboženských dogmat) střídá nový pohled na svět a člověka
 - **renesance** antické kultury a filosofie (v Itálii od 14. stol.)
 - přírodovědné bádání: matematika, fyzika astronomie (heliocentrismus: Koperník, Kepler, Galileo)
 - důraz na kritické myšlení, rozvoj národních jazyků, studium dějepisu a přírodopisu
 - **humanismus:** všestranně vzdělaný člověk v jazycích, vědách i umění
 - výchova: měla vycházet z nadání a schopností,
 - ideál: harmonický rozvoj osobnosti včetně složky tělesná, mravní, pracovní a estetické

- **Reformace** – požadavek nápravy poměrů v církvi (renovatio – obnova)
 - **Martin Luther** († 1546): německý teolog, kazatel a reformátor, který stejně jako Jan Hus kritizoval poměry v církvi (odpustky)

1521 – papežem exkomunikován a pod ochranou Fridricha III. Moudrého získal azyl na hradě Wartburg, kde překládal bibli

zakladatel **protestantismu** – kritické náboženského hnutí, nazvané podle protestu reformační šlechty na říšském sněmu ve Špýru (1529)
- **Protireformace** – **Jezuitský řád** (Societas Jesu): 1540 založen španělským důstojníkem **Ignácem z Loyoly**
 - 1773 formálně zrušen (Klement XIV.)
 - 1814 obnoven (Pius VII.)
 - ideové nástroje: výchova, kázání a zpověď
 - **Jezuitské koleje**: internátní školy poskytující střední a vyšší vzdělání (kázeňské tresty)

1599: Školní řád – 6 tříd, studium latiny, teologie a sedmerna svobodných umění

Tiskárna Jednoty bratrské v Kralicích nad Oslavou

1578 – 1628

1562 založena Janem Blahoslavem,
1620 vyplněna
1956–1971: Archeologický výzkum Vlasty Fialové
doložil půdorys tvrze s tajnou tiskařskou dílnou
(nálezy literek, nástrojů, knižních kování a spon).

Dvůr císaře Rudolfa II. (1552 – 1612)

- **Tadeáš Hájek z Hájku** – přírodovědec a osobní lékař Rudolfa II.
 - dohlížel na chod laboratoře
- **Tycho Brahe** – císařský astronom a astrolog
 - v Benátkách nad Jizerou zřídil hvězdářskou observatoř (dar císaře)
- **Johan Kepler** – po Brahem dvorní matematik a hvězdář (zákony o oběhu planet)
- **Giordano Bruno** – italský kněz obviněný z kacířství a r. 1600 v Římě upálen
- **John Dee** – filozof, matematik, spiritista a alchymista
 - v Cambridgi získal titul mistr svobodných umění (věštil z krystalu)
- **Edward Kelley** – vlastním jménem Edward Talbot, původně lékarník a městský písař
 - 1591 uvězněn na Křivoklátě

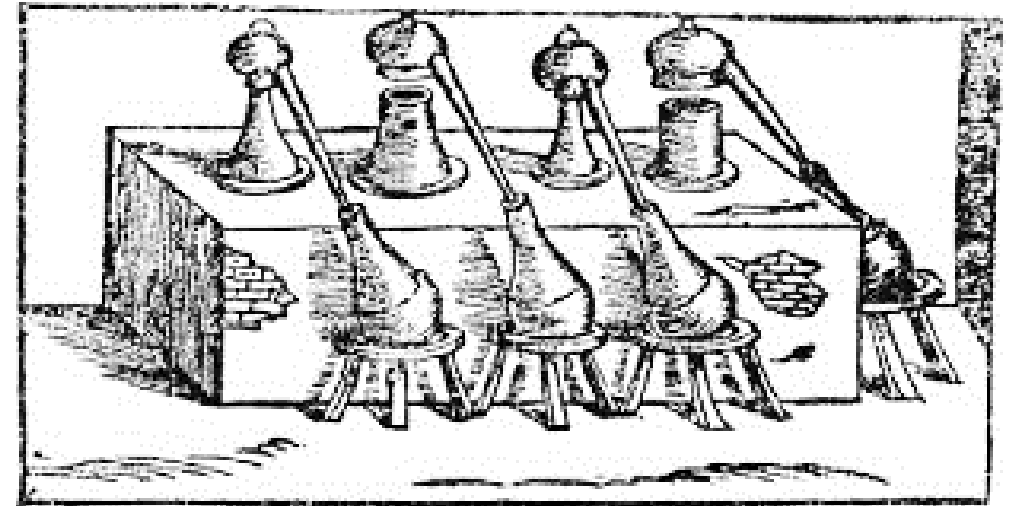
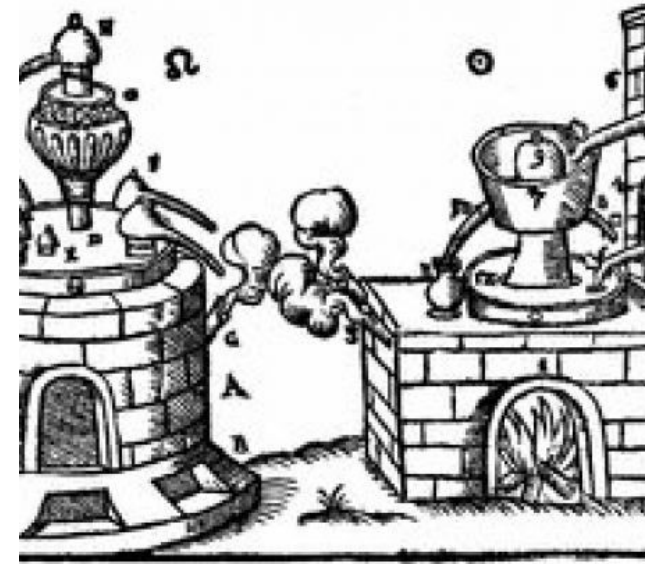

zlato (Slunce)	stříbro (Měsíc)	rtuť (Merkur)	měď (Venuše)	železo (Mars)
nebo cín (Jupiter, Zeus)	olovo (Saturn)	síra		voda

Alchymistické symboly chemických prvků.

Význam alchymie

- a) objev významných látek a jejich vlastností
(např. kyseliny, hydroxidy, soda a potaš, salmiak).
- b) propracování výrobních technik a postupů
(např. destilace, sublimace, extrakce, tavení, filtrace, rozpouštění látek).
- c) zavedení nových přístrojů a preparátů
(např. pícky, křivule, chladiče, třecí misky aj.).
- d) rozvoj řemeslné výroby (např. metalurgie, sklářství, keramika, barvířství, výroba léčiv, vonných a kosmetických přípravků, aj.)
- e) zachování překladů spisů antických filozofů.

- **Archivní prameny** – poukazují na provázanost alchymie s řemeslem v 16. století, kdy na šlechtických dvorech a v panovnických službách pracovali řemeslníci a zároveň alchymisté, kteří ovládali chemii a metalurgii. Johann Konrad von Richthausen (1604–1663) nebo Wenzel Seiler (?1648–1681) prosluli transmutacemi, ale současně byli vysokými báňskými úředníky.

Ideové působení a výměna informací:

- **tištěné noviny:** Praha – německé 2. pol. 17. stol.
 - české: 1718
- **divadla:** 1724: první pražské divadlo (soukromé hraběte Františka Antonína Šporka
1739: divadlo městské (v Kotcích); pro městskou i šlechtickou společnost
- **osvícenství:** vznik učených společností (Olomouc, Praha, Brno)
zakládání zednářských lóží a šlechtických salonů
- **přesun elit do měst:** výstavba paláců zámožnějších šlechticů
útrata renty získané od vesnických poddaných
- **kněžská inteligence:** z města na venkov: středověk: nepříliš vzdělaný vesnický klérus
novověk: vzdělaný šlechtický klérus (jesuité)
- **konec 18. stol.:** intenzivní šíření hospodářské osvěty (tisk, brožury)

Pohřební ritus

- **Archeologie** – soubor zvyklostí v nakládání s tělem zemřelého od smrti po jeho uložení do hrobu
 - nálezy lidských ostatků, pohřebiště, hřbitovy
 - vliv: a) kulturně-historické okolnosti
b) vyznání (konfese)
- **Středověk** – **11. a 12. stol.:** mladohradištní řadová nekostelní pohřebiště
12./13. stol. stol.: kostelní hřbitovy: „locus sacer“ – ohrazeny zdí (svět živých – svět mrtvých)
 - v intravilánech měst – ubývání milodarů
 - prestižní pohřby uvnitř kostela – hrobky, krypty fundátorů, mecenášů
 - **tzv. obolus mrtvých** – Charónova mince: náhrada za potravinový milodar (tzv. „převozné“)
 - **Jan Klápště** – doložil vkládání mincí do hrobů v průběhu středověku i novověku
 - 13. – 16. stol.: kostel sv. Jakuba v Brně, 15. – 16. stol.: Kostel sv. Václava v Ostravě
 - **protivampyrické zásahy** – násilné porušení pohřbu: 1. preventivní: před a během pohřbu
2. dodatečné: po pohřbu

- **Novověk** – 15. až 1800/první pol. 20. stol.
 - klíčové faktory: přítomnost pohřební výbavy a její charakter (ne poloha zemřelého)
- **1. etapa : 1492/1517 – 1648**
 - do poč. 17. stol.: převaha nekatolického obyvatelstva
 - nekatolické hřbitovy: liší se okázalostí a složením předmětů vkládaných do hrobu (minimum)
 - pohřební výbava: nedochovala se, pokud nebyla vyrobena z kovu nebo skla
(ruční výroba: dřevo, papír, kůže, textil, vosk, nepálená hlína či semena)
- **2. etapa: 1648 – 1781/1784**
 - rekatolizace: odchod evangelíků ze země
 - dekrety Josefa II. z let 1781–1784: doprava nebožtíků na hřbitov v komunální rakvi
pohřeb v režném plátně (pytli) bez výbavy
zákaz pohřbívání v intravilánech sídelních aglomerací
rušení hřbitovů (na vesnicích ještě v 19. stol.)
- **3. etapa: 1785 – 1800**
 - obnovení či nové zakládání protestantských hřbitovů, postupná strojní výroba předmětů pohřební výbavy

Čelákovice

- **1966: výzkum Jaroslava Špačka**

interpretoval jako mladohradištní pohřebiště

10. – 11. stol: 11 H se 14ti zemřelými

věk: většinou mladí muži okolo 20 let

poloha: na zádech, na boku, na břiše, zacpání úst,
svázání rukou, kůl u levé ruky

- **Pavčina Mašková** – popravení pohřbení u šibenice
- **Šibeňák** – popraviště JV města (16. – 19. stol.)
- **Emmerbrücke u Lucernu** – obdobné nepietní pohřby

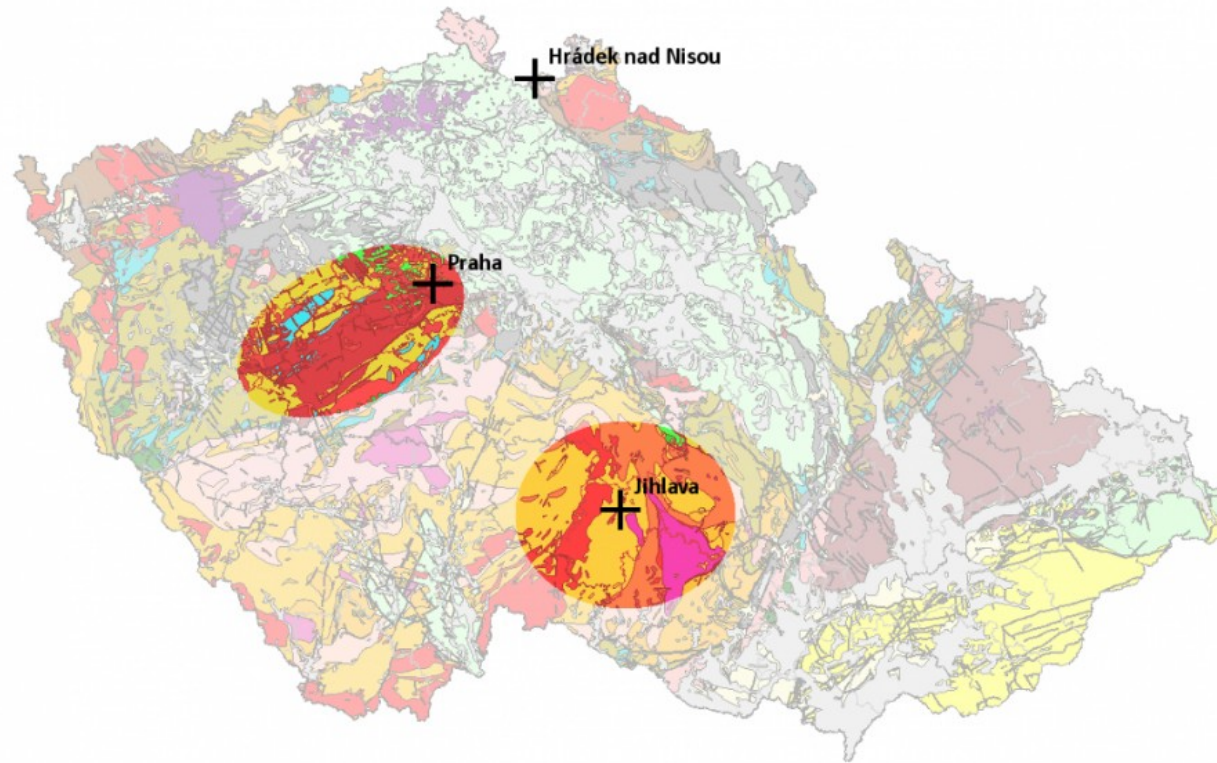

Bílina 2011: Žena zatížená kamenem.

- **Hrádek nad Nisou – Kostelní ulice: vampýr na bříše**

- **2010:** rekonstrukce náměstí a přilehlých ulic: **výzkum Petr Brestovanský** z muzea v Liberci
- nedaleko ležely 4 pražské groše Jana Lucemburského (1311–1346)
- **antropologický průzkum:** Hana Brzobohatá z AÚ AV v Kutné Hoře
- **antropologická analýza:** Miluše Dobisíková z NM muž: 51 let, 170 cm (kulhal, bez 11 zubů)
- **genetický průzkum:** Daniel Vaněk z laboratoře Forezní DNA Servis: haploskupina E1b1b: Balkán, Blízký Východ a sev. Afrika
- **srovnání DNA s databází Ysearch.org:** našlo jméno: Toviaħ = Tobiáš

– **Stronciová analýza:**

- mrtvý jedl potravu složenou z obilovin (ječmen, žito), ovoce (jablka, hrušky, rybíz). masa (ovce, kozy, skot) a mléčných produktů
- nikdy nejedl proso a vepřové, což naznačuje příslušnost k muslimskému nebo židovskému etniku
- podle izotopů přišel na místo (pohřbu) krátce před smrtí, ale zde déle nepobýval
- narodil se v lokalitě se starými horninami: nejbližší cca 78 km od Hrádku - v Praze nebo Jihlavě

- **kulturně-historická interpretace:** pohřbení na břicho nemuselo být trestem, ale znakem pokání
padělatel pohřbený s předmětem nekalé činnosti